

УДК 069/02; 069.4/.5 (398.8)

Наталія Радченко

КОЛЕКЦІЯ НАРОДНОГО КОСТЮМА ЛУГАНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРИ РЕГІОНУ

Аналізуються матеріали колекції народного костюму Луганського обласного краєзнавчого музею кінця XIX – початку XX ст. Простежується історико-етнографічне районування Луганської області та специфіка кожного з них, визначаються локальні варіанти народного костюму етносів регіону.

З проголошенням незалежності України зросла увага до вивчення історії національної культури, етнографії, побуту. Одним із проявів її самобутності є народний костюм, який виступає носієм історичної свідомості окремої людини і суспільства в цілому і є важливим історичним джерелом. Його вивченням займалися: К.І. Матейко¹, Г.С. Маслова², Т.О. Ніколаєва³, Л.Н. Чижикова⁴ та ін. Разом з тим, проблема вивчення народного костюму Луганської області залишилася мало вивченою.

Метою даної роботи є дослідження, на матеріалах колекції Луганського обласного краєзнавчого музею, особливостей народного костюма Луганщини.

Луганський обласний краєзнавчий музей, пильно зберігаючи історію Луганського краю, сам має багату та цікаву історію. Створений в 1920 р., музей втратив майже всю колекцію під час Другої світової війни. 27 живописних полотен та близько 300 дрібних монет – це все, що залишилося від колекції музею; практично її потрібно було створювати заново. Збиралась і етнографічна колекція. Довгий час етнографічними дослідженнями займалися працівники відділу дожовтневого періоду. Поповнювалась

колекція різноманітними придбаннями музею, подарунками, знахідками працівників музею в етнографічних експедиціях. А вже окремих спеціалізований відділ етнографії був створений в 2000 р. Головним завданням нинішніх маршрутно-польових досліджень є розшук матеріальних пам'яток традиційно-побутової культури. Обов'язковим напрямом дослідження є народний одяг. В ході експедицій вивчаються місця компактного проживання етнічних груп. Так, в колекції дуже багато матеріалів із сіл Гречишкіно і Бахмутівка Новоайдарського району й с. Трьохізбенка Слов'яносербського району. Ці матеріали чудово репрезентують одяг російських селян, що мешкали на Луганщині.

Народний одяг займає особливе місце в колекції. Його, без перебільшення, можна порівняти з духовною скарбницею народу. Адже постійно змінюючись, він втілював уявлення народу про навколишній світ, відтворював розвиток звичаїв та вірувань, виконував оберегову функцію. В ньому відображений художній смак та естетичні погляди людей.

Специфіка колекції народного одягу початку XIX–XX ст. визначається особливостями історичного розвитку Луганського краю й специфікою його етнічного складу. Великий вплив на формування місцевого ансамблю народного вбрання мали два процеси – процес заселення та процес урбанізації регіону. Швидкі темпи промислового виробництва призвели до ліквідації дрібного селянського господарства. Також згорглося й домашнє виробництво тканин та одягу, поступово витісняючи новими, виготовленими здебільшого з фабричної тканини, традиційні елементи вбрання.

Процес заселення краю розпочався в XVII ст. й тривав до початку XX ст. Переселялися на вільні землі перш за все козаки, запорозькі та донські. Також приваблював регіон і селян з українських та російських губерній. Українські переселенці – це вихідці переважно з Київщини, Полтавщини і Чернігівщини. З Курської, Воронежської губерній переїздили російські селяни. Частина сучасної Луганської області певний час входила до складу Облaсті Війська Донського, що накладало свої станові відмінності на одяг її мешканців. Таким чином, народний одяг

жителів Луганщини складається з 3 типів костюмів: українського, російського та донського козацтва.

В колекції народного одягу музею відбито всі ці особливості. Вона включає в себе більш ніж 310 музейних предметів: сорочок – 118, спідниць – 20, шарафанів – 4, поньов – 1, керсеток – 17, кофт – 15, фартухів – 10, поясів – 12, верхнього одягу – 5, головних уборів – 39, взуття – 6, різноманітних прикрас – 27.

Краще за інші в колекції представлений український народний костюм.

Майже до початку ХХ ст. єдиним видом натільного одягу не лише на Луганщині, але й по всій Україні була сорочка. Українських чоловічих сорочок в музейній колекції зберігається 10 штук. Три з них знайдені в Білокуракінському, дві – в Новопсковському районі, по одній в Кремінському, Новоайдарському, Марковському та Слов'яносербському районах. Про останню сорочку відомо, що вона з Луганської області, але точне місце її побутування не встановлене.

Матеріалом для сорочок слугувало біле лляне, чи конопляне, саморобне полотно або «крамна» купована бавовняна тканина. В колекції рівномірно представлені обидва види сорочок. Взагалі, більшість дослідників відзначають білий колір українських сорочок, як найхарактернішу їх особливість. Підкреслюється білий колір і в народній творчості: «Як неділя, то й сорочка біла», «Як мати ріденька, то й сорочка біленька».

Всі колекційні сорочки – трапецієподібного силуету, розширеного за допомогою бокових клинів, з вишивними звуженими до низу рукавами. За винятком Новопсковської сорочки з відложним комірцем, всі мають комірець-стойку з планкою вздовж розрізу на грудях. В п'яти з них розріз на грудях косий, так звані «косоворотки», що є запозиченням традицій російського крою. Оздоблені сорочки вишивкою – хрестиком, в червоно-чорному або ж чорному кольорі; по комірцю, по планці на грудях та краям рукавів вишитий геометрично-рослинний орнамент.

В результаті аналізу колекції чоловічих сорочок стає очевидним вплив на український народний костюм одягу городян-ро-

бітників, переважна більшість яких були росіяни. Косоворотки стають святковим одягом, витісняючи звичайні сорочки в буденне вбрання.

Досить довгий час етнографічна колекція комплектувалася без уточнення даних, де саме побутувала ця річ; вказувалося лише місце її придбання. В деяких же виробках без географічної прив'язки неможливо встановити етнічну належність одягу. Особливо це стосується одягу початку ХХ ст., що створювався під величезним впливом міської моди й тому не мав яскраво вираженої приналежності до ансамблю вбрання певного народу. Так, до колекції музею входить 11 сорочок, ідентифікувати які тільки за кроєм та орнаментикою неможливо.

Колекція жіночих сорочок нараховує 69 експонатів. Більшість – 25 сорочок з Білокуракінського району, 7 – зі Старобільського, 6 – з Новопсковського, 5 – Марківського районів. По три сорочки зі Станично-Луганського, Краснодонського та Біловодського районів. Дві сорочки з Новоайдарського району та по одній з Перевальського й Кремінського районів. Зберігаються ще 12 сорочок, що побутували в Луганській області, про які більш конкретних даних немає.

Майже всі сорочки (47) з саморобного конопляного полотна. Сім сорочок з фабричної тканини. На Луганщині переважають сорочки полтавського типу: «...відсутність коміра, уставок, пришиті по основі тканини рукава, присборені біля уставок, з чохлами на кінцях. Але на Луганщині сорочки такого фасону мали рослинний орнамент, вишитий хрестиком в червоно-чорній або червоно-синій гамі, що було характерно для центральної Київщини. А типовою для Полтавщини «біллю» і вирізуванням на Луганщині прикрашали сорочки з суцільно кроєним рукавом»⁵. Абсолютна більшість сорочок являють собою стан (28) або відрізну сорочку (21), додільних менше (8).

Особливо цінною є сорочка⁶, на плечових вставках якої хрестиком в червоно-чорній гамі вишитий архаїчний візерунок: дві трьохчастні композиції зі світовим деревом в центрі й двома птахами по боках. Під ним прямою лінією окреслена земля.

Таким чином, на території Луганщини існував своєрідний локальний варіант української чоловічої і жіночої сорочки.

Безпосередньо на сорочку одягали поясний та нагрудний одяг. Такий тісний взаємозв'язок вимагав відповідності їх форм і художнього вирішення.

Замість традиційних українських плахт, кольорових запасок поширюються «шарафани» (назва походить від російського слова «сарафан»). В музеї представлені шарафани з Марківського та Білокуракінського районів. «Шарафан» з с. Павлівка Білокуракінського району⁷ вирізняється серед інших багатством художнього оформлення: біля поясу заложені широкі складки, по подолу настрочена смуга чорного плису й вузька шовкова стрічка зеленого й червоного кольору. По плису йде рослинний візерунок, виконаний тасьмою.

Доповнювали поясне вбрання жінок фартухи, пояси, накладні кишені. Фартухи в народі називались «завісками» (5), побутували вони в Перевальському, Слов'яносербському й Кременському районах. Більшість поясів (8), плетені з червоних вовняних ниток, по краям оздоблені торочкою (Білокуракінський, Новоайдарський райони, Полтавська і Сумська області). Українські селянки полюбили носити пришиті до поясу різноманітно прикрашені накладні кишені. Зразки таких кишень (2) зберігаються в музеї.

Поверх сорочки жінки одягали керсетки, кіраси або ж кофти. В колекції нараховується 16 керсеток: по 4 – з Білокуракінського й Слов'яносербського; 3 – зі Станично-Луганського; 2 – з Краснодонського районів та одна – з смт. Новопсков. Походження ще двох не встановлене. Керсетки виготовлялися з чорного плису, вовняної чи бавовняної тканини. «Керсетки щільно облягали стан до талії, а нижче – розширювались за допомогою клинів і бантових складок. Застібки на гачках або гудзиках розміщувались по центру або з боку. Керсетки Луганщини були коротші, ніж середньодніпрянські (до стегна). Довжина керсеток збірки ЛОКМ – від 51 до 54 см. Головною особливістю луганських керсеток було те, що верхня частина (до лінії талії) була довша, ніж нижня»⁸.

В с. Євсуг Біловодського району знайдена безрукавка з темно-синього оксамиту – «кірас»⁹. Трапецієподібного силуету, вона має круглу горловину, застібки на пуговицях. Виріб декорований стрічками чорного оксамиту.

Поступово під впливом міської моди розповсюджується вбрання з фабричних тканин – кофти. «Тривалий час кофти побутували паралельно з традиційними вишитою сорочкою та керсеткою, чимдалі більше утверджуючись завдяки своїй зручності. Спочатку їх одягали на сорочку, а пізніше й замість неї, поступово перетворюючи останню на білизну»¹⁰. В музеї зберігається по одній українській кофті зі Слов'яносербського, Марківського та Новоайдарського районів. Дві виготовлені з бавовняної (зеленого та коричневого кольору) тканини, третя – на ваті з чорного сатину. Силует трапецієвидний, спинка розширена за рахунок бокових клинів, але у двох випадках застібка є, а в третьому відсутня. Виділяється оздоблення новоайдарської кофти¹¹: вузька «косичка» й зубчики з основної тканини в поєднанні зі смугами чорного плису.

Верхній осінньо-весінній одяг, який зберігається в музеї – це свити (2), в данному випадку жіночі.

Традиційне селянське взуття краю в колекції репрезентують личаки (3) та постולי (1).

Цікаві різні види жіночих головних уборів, з якими можна ознайомитися в музеї – це хустки, шалі, очіпки. Очіпки носили заміжні жінки. В колекції зберігаються 3 українських очіпки (встановлене місце побутування лише одного, в Троїцькому районі).

Таким чином, більшість речей українського костюму колекції побутували в північній частині Луганщини – районах Слобожанщини. Значно менше речей ми зустрічаємо з південної частини (Слов'яносербського району та ін.), що пояснюється швидкою урбанізацією цього краю й більшим впливом міста на народну культуру. Але етнографи відзначають обов'язкову наявність в цих районах українського костюму. Дослідження матеріалів колекції ЛОКМ дозволяють говорити про існування на Луганщині локального варіанту українського костюму Середнього По-

дніпров'я, про поступовий перехід від традиційного вбрання до одягу міської моди.

Переселенці з Росії принесли до нас свій своєрідний ансамбль народного вбрання.

Чоловічі сорочки російських селян представлені зі Слов'яно-сербського та Новоайдарського районів області. П'ять з них тунікоподібні з саморобного конопляного полотна та дві – святкові з фабричної тканини (ці мають плечові шви). За винятком однієї, всі сорочки-косоворотки з комірцем стойкою. Краї рукавів, горловину оздоблювали вишивкою. Одна з сорочок с. Гречішкіне Новоайдарського району¹² орнаментована цікавою монохромною вишивкою з архаїчним мотивом – «олень».

Жіночий одяг російських селянок демонструють 18 сорочок з Новоайдарського й 3 – зі Слов'яносербського районів. 11 з них виготовлені з фабричних тканин, підстава – полотняна. Це – відрізні, комбіновані сорочки з плечовими вставками, пришитими по пітканню. Горловина оформлена вузькою обшивкою. По краю рукава дрібні складки утворюють обшивку. Плечові вставки прикрашені «фарботкою», тобто фабричним мереживом з підставою.

Матеріалом для інших 9 сорочок слугувало саморобне полотно. Вони бесполікові, рукава пришиті до горловини. Опліччя рукавів оздоблене в червоно-сірій, червоно-чорній гамі, вишивкою хрестиком або «набором» червоними нитками. Горловина й край рукавів призібрані і обшиті смужками тканини. Увагу привертає одна сорочка¹³: «Стан сшит из кумача, подстава – из домотканного полотна, что более характерно для русских. Плечевые вставки вшиты по основе, что в нашем регионе типично для украинских и не встречается в других русских рубахах. Рукава возле плечевых вставок присобраны в мелкие складки, что также напоминает украинские «пухлики». Плечевые вставки и манжеты орнаментированы полосой геометрического орнамента, образованного зубцами из черной и красной хлопчатобумажной ткани и разноцветной тесьмой. Праздничные рубахи из кумача, украшенные на поляках «апликациями из кумача, ситца в форме треугольников, ромбов» бытовали в Смоленской губернии.»¹⁴

Показовим одягом російських жінок є сарафани. В колекції ЛОКМ знаходяться два чудові сарафани з с. Гречишкіне: виготовлені з саморобної вовняної тканини, чорні, косоклинні, на лямках. Святково оздоблені кольоровою тасьмою, мішурою, червоним ситцем, нашитими розетками з різнокольорових стрічок – «твиточками».

Своєрідним видом жіночого поясного вбрання відомого у всіх східних слов'ян з глибокої давнини є поньова. Подібна поньова¹⁵ була виявлена в смт. Новоайдар.

Одним з показників впливу міста є поява в традиційному костюмі і українців, й росіян, такого елементу вбрання як спідниця. До колекції входять 10 російських спідниць зі Слов'яносербського та Новоайдарського районів. Вони здебільшого темно-червоного кольору, призібрані в складки біля поясу, прикрашені яскравими різнокольоровими стрічками, іноді чорним мереживом.

Росіянки також носили фартухи, але в них вони називалися «запонка» (Новоайдарський район, Курська й Архангельська губернії).

Невід'ємним компонентом одягу і водночас його прикрасою були пояси (4 – з Новоайдарського району та Курської області).

Кофти з'являються і в одязі російському. 7 кофт представлені в музеї: 5 – зі Слов'яносербського, по 2 – з Новоайдарського й Станично-Луганського районів. Місце побутування ще 2-х невідоме. «Они сшиты из черной хлопчатобумажной ткани. Ватная прокладка простегана вместе с подкладкой. Силуэт трапецевидный, расширяющийся от плеча. Спинка расширена с помощью двух клиньев, вшитых по бокам. Воротник отсутствует. Рукава вшивные, длинные, узкие. Застежка спереди по центру на пуговицы. По низу изделия и рукавов и вдоль застежки кофты орнаментированы декоративной строчкой, полосами ткани, цветной тасьмой, блестками»¹⁶. Подібна до кофт «холодайка» з Курської губернії.

Представлений в колекції зіпун (1) дає уявлення про верхній одяг неможливих російських селян. Взуття російських селян подібне до взуття українських селян.

Російські головні убори демонструють 2 «оправи» з Новоайдарського району та декілька його окремих частин. Цей своєрідний головний убір складається з кокошника, кички та позатильні з махором. Поверх кокошника російські жінки пов'язували хустки.

Таким чином, більшість речей російського костюму з Новоайдарського та Слов'яносербського районів. Особливий інтерес викликає одяг мешканців с. Гречішкіне Новоайдарського району. Себе вони вважають нащадками козаків, хоча жителі села були в цьому званні лише 8 років, з 1787 по 1795 р. Саме в родинах селян-однодворців збереглась чудова самотуня культура, справжній скарб для етнографів. Аналіз колекції показує існування в російських селах Луганщини ансамблю вбрання, в якому поєдналися риси південноросійського та середньоросійського костюму й заміну їх міськими зразками.

Окрему, але не менш цікаву частину етнографічної колекції ЛОКМ становить одяг донського козацтва. Форма донського козака складалася з чекменя з синього сукна з червоною випушкою¹⁷ (Станично-Луганський район) та брюк-«галіфе»¹⁸ (Новоайдарський район). Доповнювали ансамбль вбрання шкіряні чоботи (1), фуражка (2) з синього сукна з червоною випушкою та шкіряний пояс з пряжкою (1).

Козачки любили носити різноманітні кофти (4): 2 зі Станично-Луганського району, місце побутування ще 2 невідоме. Особливо цікаві дві з них. Ці вироби по фасону нагадують кофти – «матене». До кофти одягалася спідниця з широкою нижньою оборкою – «бризжею». В колекції зберігаються 4 таких спідниці. Популярними були чорні мережані шалі.

Переважну більшість речей демонструє Станично-Луганський район. Взагалі, костюм донського козацтва виокремлюється серед інших. Основною відмінністю від селянського одягу є наявність форми й менше використання саморобної тканини.

Виразним штрихом одягу будь-якого народу виступають різноманітні прикраси. Репрезентують колекцію: 5 пар серіжок; 5 пар бус; 2 запонки, 2 перстні та 2 натільних хреста. Окрасою колекції є нечисельна, але дуже яскрава колекція дукачів (11).

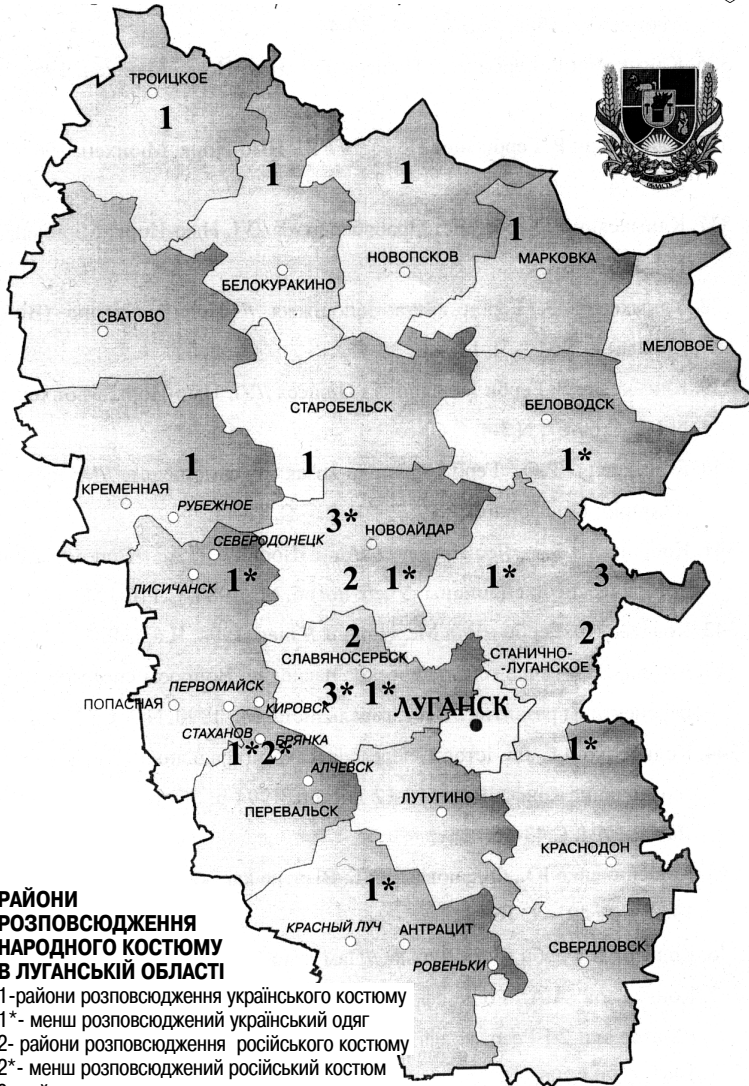
Крім народного вбрання мешканців Луганщини, до колекції входять народний одяг жителів інших регіонів України й Росії. Так, зберігається одяг переселенців з Курської, Воронежської, Полтавської, Сумської, Черкаської, Вінницької областей. До Курської губернії навіть була організована поїздка працівників музею, й звідти були привезені чудові експонати.

В наш час народний костюм, витіснений міською модою, зберігається лише в музеях, або є ж сімейною реліквією. Але зразки одягу активно використовуються в різних жанрах мистецтва. Одним з проявів використання є естрадний костюм. Декілька видів подібних естрадних костюмів має і етнографічна колекція музею.

Народне вбрання надихає на творчість і сучасних майстрів. Музей тісно співпрацює з народними умільцями. В музеї представлені роботи народних майстрів: А.І. Макаровичіної, В.Н. Додонової, Я.Н. Щербакової і Н.Г. Слюсар.

Таким чином, колекція народного костюма Луганського обласного краєзнавчого музею є важливим джерелом вивчення історії та етнографії краю. Дозволяє простежити локальні варіанти українського і російського костюмів та костюму донського козацтва, визначити взаємний вплив сусідніх культур. Проаналізувати вплив міської моди на народну культуру. Простежується історико-етнографічне районування регіону та специфіка кожного з них (карта розповсюдження народного костюму за матеріалами колекції народного костюму кінця XIX – початку XX ст. ЛОКМ). Так, Слобожанщина найкраще зберегла український ансамбль вбрання, в значно меншій мірі зберігся він в південній частині краю. Російський народний костюм зберігся в місцях проживання російських селян-однодворців.

1. Матейко І.К. Український народний одяг. – К., 1977. – 294 с.
2. Маслова Г.С. Народная одежда в восточно-славянских традиционных обычаях и обрядах. XIX – начало XX в. – М., 1984. – 216 с.
3. Ніколаєва Т.О. Історія українського костюму. – К., 1996. – 171 с.
4. Чижикова Л.Н. Русско-украинское пограничье: История и судьбы традиционно-бытовой культуры (XIX – XX ст.). – М., 1988. – 256 с.

**РАЙОНИ
РОЗПОВСЮДЖЕННЯ
НАРОДНОГО КОСТЮМУ
В ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

- 1-райони розповсюдження українського костюму
- 1* - менш розповсюджені український одяг
- 2- райони розповсюдження російського костюму
- 2* - менш розповсюджені російський костюм
- 3- райони розповсюдження костюму донського козацтва
- 3* - менш розповсюджені костюм донського козацтва

5. Віхрова Т.В. Проблеми дослідження народного костюму Луганщини // З досвіду роботи музеїв Донецької, Харківської, Луганської областей: матеріали обласного науково-практичного семінару музейних працівників Донецької області. – Донецьк, 2003. – С. 87.
6. Луганський обласний краєзнавчий музей (далі ЛОКМ). (КП – «Книга поступлений», ТК – «Ткани, кожа»). – КП 34134, ТК 1027.
7. ЛОКМ. – КП 39244, ТК 1179.
8. Віхрова Т.В. Проблеми дослідження народного костюму Луганщини.// З досвіду роботи музеїв Донецької, Харківської, Луганської областей: матеріали обласного науково-практичного семінару музейних працівників Донецької області. – Донецьк, 2003. – С. 87.
9. ЛОКМ. – КП 66670, ТК 263.
10. Николаева Т. Історія українського костюма...
11. ЛОКМ. – КП 66692, ТК 2654.
12. Там само. – КП 66682, ТК 2645.
13. Там само. – КП 62891, ТК 2411.
14. Віхрова Т.В. Традиційний комплекс женской одєжды русского населения Луганщины конца XIX – начала XX века.//Стан і проблеми природного та соціально-економічного середовища регіонів України. – Луганськ, 2003. – С. 84 – 85.
15. ЛОКМ. – КП 37034, ТК 817
16. Віхрова Т.В. Традиційний комплекс женской одєжды русского населения Луганщины конца XIX – начала XX века... – С. 86.
17. ЛОКМ. – КП 36535, ТК 666.
18. ЛОКМ. – КП 16003, ТК 1244.

Nataliya Radchenko

**A COLLECTION OF FOLK COSTUME IN LUGANSK REGIONAL
MUSEUM OF LOCAL LORE AS A SOURCE FOR STUDY OF A
CULTURE OF LUGANSK REGION**

A collection of the folk dress of the late XIX – early XX century is an important source for ethnographic study of the region. Having analysed materials of the collection, the author retraced historico-ethnographic division into districts of Lugansk region and specificity of each of them, determined the local versions of the folk dress of peoples of the region.